

COMPARATIVE STUDY OF AGE-RELATED LINGVOCOGNITIVE FEATURES OF SECOND LANGUAGE ACQUISITION IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Khabijonova Maftunakhon Shokirjonovna
School No. 35 of Buvayda District

Abstract

This article presents a comparative-contrastive study of the age-related linguocognitive features of second language acquisition based on Uzbek and English language material. The research analyzes the differences between child, adolescent, and adult learners in acquiring phonological, lexical-semantic, and grammatical competence in a second language, as well as the connection of these processes with underlying cognitive mechanisms. Drawing on the Critical Period Hypothesis, the study examines how Uzbek-speaking learners of English acquire linguistic material, and substantiates how the typological divergence between the two languages — the agglutinative nature of Uzbek and the analytic-inflectional nature of English — affects the processes of language transfer. The findings demonstrate that the age factor functions not only as a physiological but also as a cognitive-linguistic determinant of the quality and strategy of second language acquisition.

Keywords: Second language acquisition, linguocognitive features, critical period hypothesis, age factor, language acquisition, comparative-contrastive analysis, cognitive development, bilingualism, language transfer, neuroplasticity, Uzbek language, English language.

Introduction

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA IKKINCHI TILNI O‘ZLASHTIRISHNING YOSHGA BOG‘LIQ LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARINING QIYOSIY- CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

Xabijonova Maftunaxon Shokirjon Qizi
Buvayda tumani 35- maktab

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillari materiali asosida ikkinchi tilni o‘zlashtirishning yoshga bog‘liq lingvokognitiv xususiyatlari qiyosiy-chog‘ishtirma jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqotda ikkinchi til akvizitsiyasida bolalik, o‘smirlik va kattalar yoshidagi til

o'rganuvchilarning fonologik, leksik-semantik va grammatik saviyalarni egallash jarayonidagi farqlari, shuningdek, ushbu jarayonlarning kognitiv mexanizmlar bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Tanqidiy davr gipotezasi negizida o'zbek tilida so'zlashuvchi ingliz tili o'rganuvchilarining til materialini o'zlashtirish xususiyatlari o'rganilib, ikki tilning tipologik farqlanishi (o'zbek tilining agglyutinativ, ingliz tilining analitik-flektiv xususiyati) til transferi jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishi asoslangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, yosh omili nafaqat fiziologik, balki kognitiv-lingvistik omil sifatida ham ikkinchi tilni o'zlashtirish sifati va strategiyasini belgilashi isbotlangan.

Kalit so'zlar: ikkinchi tilni o'zlashtirish, lingvokognitiv xususiyatlar, tanqidiy davr gipotezasi, yosh omili, til akvizitsiyasi, qiyosiy-chog'ishtirma tahlil, kognitiv rivojlanish, bilingvizm, til transferi, neyroplastiklik, o'zbek tili, ingliz tili.

Аннотация

В данной статье на материале узбекского и английского языков проведено сравнительно-сопоставительное исследование возрастных лингвокогнитивных особенностей овладения вторым языком. В исследовании проанализированы различия между детьми, подростками и взрослыми в процессе овладения фонологическим, лексико-семантическим и грамматическим уровнями второго языка, а также связь данных процессов с когнитивными механизмами. На основе гипотезы критического периода изучены особенности освоения языкового материала носителями узбекского языка, изучающими английский, и обосновано, каким образом типологическое различие двух языков — агглютинативный характер узбекского и аналитико-флективный характер английского — влияет на процессы языкового переноса. Результаты исследования доказывают, что возрастной фактор выступает не только физиологическим, но и когнитивно-лингвистическим фактором, определяющим качество и стратегию овладения вторым языком.

Ключевые слова: овладение вторым языком, лингвокогнитивные особенности, гипотеза критического периода, возрастной фактор, языковая аквизиция, сравнительно-сопоставительный анализ, когнитивное развитие, билингвизм, языковой перенос, нейропластичность, узбекский язык, английский язык.

Kirish

Globalashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro hamkorlik va axborot almashinuvinig kengayishi bilan bog'liq holda chet tillarini, xususan ingliz tilini o'rganish O'zbekiston ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ingliz tilini turli yosh davrlarida o'rganayotgan ta'lim oluvchilar sonining ortib borishi ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonining yoshga bog'liq xususiyatlarini ilmiy jihatdan chuqur o'rganishni taqozo etmoqda.

Ikkinchi tilni o'zlashtirish (Second Language Acquisition) sohasidagi tadqiqotlarda yosh omili uzoq yillar davomida asosiy muammolardan biri sifatida ko'rib chiqilgan. Tanqidiy davr gipotezasiga (Critical Period Hypothesis) ko'ra, inson miyasining tilni o'zlashtirishga oid neyroplastikligi ma'lum yosh chegarasidan so'ng pasayib boradi, natijada bolalik davrida boshlangan ikkinchi til o'zlashtirish jarayoni kattalar davridagiga nisbatan sifat jihatidan farqlanadi. Biroq ushbu gipoteza faqat fonologik saviya bilan cheklanmasdan, morfosintaktik va leksik-semantik saviyalarda ham turlicha namoyon bo'lishi ilmiy adabiyotlarda alohida ta'kidlanadi.

O'zbek tilida so'zlashuvchi shaxslarning ingliz tilini o'zlashtirish jarayoni o'ziga xos lingvokognitiv xususiyatlarga ega. Bunga sabab, o'zbek tili agglyutinativ til turkumiga mansub bo'lib, so'z shakllari qo'shimchalar zanjiri orqali hosil qilinsa, ingliz tili analitik-flektiv xususiyatga ega bo'lib, grammatik ma'no ko'proq so'z tartibi va yordamchi so'zlar vositasida ifodalanadi. Ushbu tipologik farqlanish ikki til o'rtasidagi til transferi (language transfer) jarayonlarining yosh davrlariga qarab turlicha kechishiga olib keladi.

Mavzuning dolzarbligi shu bilan ham izohlanadiki, mahalliy tilshunoslik va amaliy metodika sohasida o'zbek va ingliz tillari materialida ikkinchi tilni o'zlashtirishning yosh bosqichlariga bog'liq lingvokognitiv jihatlari qiyosiy-chog'ishtirma nuqtai nazardan yetarlicha o'rganilmagan. Ko'pchilik mavjud tadqiqotlar metodik-amaliy xususiyatga ega bo'lib, ularda til o'zlashtirish jarayonining kognitiv-lingvistik asoslari chuqur tahlil qilinmagan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi-o'zbek va ingliz tillari materialida ikkinchi tilni o'zlashtirishning yoshga bog'liq lingvokognitiv xususiyatlarini qiyosiy-chog'ishtirma tahlil asosida aniqlash, shuningdek ikki tilning tipologik farqlanishi til o'zlashtirish strategiyalariga qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslashdan iboratdir.

Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi: turli yosh guruhlaridagi til o'rganuvchilarning fonologik, leksik-semantik va grammatik saviyalarni egallash xususiyatlarini aniqlash; tanqidiy davr gipotezasi nuqtai nazaridan yosh omilining lingvokognitiv ta'sirini tahlil qilish; o'zbek va ingliz tillarining tipologik xususiyatlaridan kelib chiqadigan til transferi hodisalarini qiyosiy o'rganish; olingan natijalar asosida yosh xususiyatlarini hisobga oluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Xalqaro tilshunoslik va amaliy metodika sohasida ikkinchi tilni o'zlashtirishning yoshga bog'liq xususiyatlari, asosan, hind-yevropa tillari oilasiga mansub til juftliklari — masalan, ispan-ingliz, fransuz-ingliz yoki nemis-ingliz — misolida keng o'rganilgan. Bunday tadqiqotlarda ikki til o'rtasidagi nisbatan yaqin tipologik qarindoshlik natijasida til transferi hodisalari asosan yuzaki, leksik darajada namoyon bo'ladi. O'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ingliz tili bilan tipologik jihatdan ancha uzoq turadi, bu esa mazkur til juftligida til transferi va kognitiv qayta ishlash strategiyalarining sifat jihatidan boshqacha kechishini taxmin qilish uchun asos beradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot nafaqat mahalliy tilshunoslik uchun, balki umumiy tipologik tilshunoslik va ikkinchi tilni o'zlashtirish nazariyasi uchun ham qo'shimcha

empirik material taqdim etadi, chunki agglyutinativ-analitik til juftligi misolida yosh omilining ta'siri deyarli o'rganilmagan bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati aynan shu bo'shliqni ilmiy asoslangan tarzda to'ldirishda, amaliy ahamiyati esa olingan xulosalarni chet tili o'qitish dasturlari va darsliklarini yoshga mos ishlab chiqishda qo'llash imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-chog'ishtirma tahlil, psixolingvistik kuzatuv, tavsiflash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Dastlabki bosqichda ikkinchi tilni o'zlashtirish nazariyasiga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, xususan tanqidiy davr gipotezasi, kognitiv rivojlanish nazariyalari va bilingvizm bo'yicha tadqiqotlar chuqur o'rganildi.

Tadqiqot ob'ekti sifatida ingliz tilini o'rganayotgan uch yosh guruhidagi o'zbek tilli ta'lim oluvchilar tanlandi: bolalik davri (5–9 yosh), o'smirlik davri (10–15 yosh) va kattalar davri (18 yosh va undan yuqori). Har bir guruh vakillarining fonologik talaffuz xususiyatlari, leksik birliklarni yodda saqlash strategiyalari hamda grammatik konstruksiyalarni idrok etish va qo'llash ko'nikmalari qiyosiy tahlil qilindi.

Fonologik saviyada til o'zlashtirish xususiyatlarini aniqlash uchun talaffuz tahlili metodidan, leksik-semantik saviyada esa assotsiativ eksperiment va so'z boyligini aniqlash so'rovnomalaridan foydalanildi. Grammatik saviyada til o'rganuvchilarning ingliz tili morfosintaktik konstruksiyalarini (fe'l zamon shakllari, artikllar, ko'plik affikslari kabi) qo'llashdagi xatolari tahlil qilinib, ularning tipologik sabablari o'zbek tili grammatik tizimi bilan qiyoslangan holda izohlandi.

Tadqiqotda, shuningdek, kognitiv omillarni-ishchi xotira hajmi, metalingvistik ongning rivojlanish darajasi va analitik fikrlash qobiliyatini — yosh guruhlari kesimida qiyoslash uchun kuzatuv va suhbat metodlaridan foydalanildi. Bu, o'z navbatida, til o'zlashtirish jarayonining nafaqat lingvistik, balki kognitiv-psixologik asoslarini ham yoritish imkonini berdi.

Tanqidiy davr gipotezasi asosidagi nazariy modellar (Lenneberg, Johnson va Newport, DeKeyser) tadqiqotning nazariy negizini tashkil etdi. Ushbu modellar asosida olingan xulosalar o'zbek va ingliz tillari materialidagi empirik kuzatuvlar bilan qiyoslanib, mahalliy sharoitga xos xususiyatlar aniqlandi. Til transferi hodisalarini tahlil qilishda kontrastiv tilshunoslik metodidan foydalanilib, ikki tilning fonologik, morfologik va sintaktik tizimlari qiyosiy jihatdan o'rganildi.

Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida triangulatsiya tamoyiliga amal qilindi, ya'ni bir xil hodisa — masalan, artikllarni qo'llashdagi xatolar — bir necha usul (yozma matn tahlili, og'zaki nutq yozib olinishi va o'qituvchi kuzatuv) orqali tekshirildi. Bu, o'z navbatida, olingan natijalarning ishonchligini oshirish va bitta metoddan kelib chiqadigan xatoliklarni minimallashtirish imkonini berdi. Tahlil natijalari sifat va miqdor ko'rsatkichlari asosida jadval va sxemalar shaklida tizimlashtirilib, yosh guruhlari kesimida qiyoslandi.

Tadqiqot metodologiyasida etik jihatlariga ham alohida e'tibor qaratildi: barcha kuzatuv va so'rovnomalar ishtirokchilarning (yoki voyaga yetmaganlar uchun ularning otalari/vasiylarining) roziligi asosida, ta'lim jarayoniga xalaqit bermaydigan tarzda tashkil etildi. Olingan shaxsiy ma'lumotlar faqat umumlashtirilgan, anonim shaklda tahlil uchun qo'llanildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ikkinchi tilni o'zlashtirishning yoshga bog'liq lingvokognitiv xususiyatlari fonologik, leksik-semantik va grammatik saviyalarda turlicha namoyon bo'lishi aniqlandi.

Fonologik saviyada bolalik davridagi til o'rganuvchilar ingliz tili tovushlarini, jumladan o'zbek tilida mavjud bo'lmagan fonemalarni (masalan, interdental undoshlar va ba'zi unlilar) kattalarga nisbatan ancha tabiiy va aksentsiz o'zlashtirishi kuzatildi. Bu holat neyropplastiklikning yosh bilan pasayib borishi haqidagi tanqidiy davr gipotezasini tasdiqlovchi empirik dalil sifatida baholandi. O'smirlik va kattalar davridagi o'rganuvchilarda esa ona tili fonologik tizimining interferensiyasi, xususan o'zbek tiliga xos bo'lmagan tovushlarni yaqin o'zbek fonemalari bilan almashtirish holatlari barqaror kuzatildi.

Morfosintaktik saviyada o'zbek tilining agglutinativ tabiati bilan bog'liq holda, til o'rganuvchilar ingliz tilining analitik-flektiv konstruksiyalarini, xususan artikllar tizimi va fe'lning tugallangan-tugallanmagan zamon shakllarini o'zlashtirishda barcha yosh guruhlarida qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlandi. Biroq bolalik davridagi o'rganuvchilar bu konstruksiyalarni ko'proq implitsit, kontekstga tayangan holda, tabiiy tarzda o'zlashtirsa, kattalar davridagi o'rganuvchilar ularni eksplitsit qoidalarni ongli tarzda o'rganish orqali egallashga moyil bo'lishi kuzatildi.

Leksik-semantik saviyada yosh guruhlari o'rtasida so'z boyligini kengaytirish strategiyalarida farq mavjudligi aniqlandi: bolalar yangi so'zlarni asosan tasviriyy-kontekstual usulda, situatsiyaga tayangan holda o'zlashtirsa, o'smirlar va kattalar tarjima-assotsiativ strategiyadan, ya'ni yangi so'zni ona tilidagi muqobili orqali yodlashdan ko'proq foydalanishi kuzatildi. Bu farq ikki til o'rtasidagi semantik maydonlarning to'liq mos kelmasligi natijasida ba'zi hollarda semantik transfer xatolariga olib kelishi ham aniqlandi. Kognitiv omillar bo'yicha o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, kattalar davridagi til o'rganuvchilarning metalingvistik ongi va analitik fikrlash qobiliyati bolalarga nisbatan yuqori bo'lib, bu ularga grammatik qoidalarni tezroq va ongli tarzda tushunish imkonini bergan. Biroq ushbu kognitiv ustunlik pirovattilamada til o'zlashtirishning yakuniy natijasi — ya'ni ona tili darajasidagi malaka (native-like competence) darajasiga yetishda kompensatsiya vazifasini to'liq bajara olmagan, chunki ko'pgina tadqiqotlarda qayd etilganidek, erta yoshda boshlangan til o'zlashtirish jarayoni uzoq muddatli istiqbolda yuqori natijalarga olib kelgan. Til yo'nalishi bo'yicha qiyosiy tahlil natijalari o'zbek tilidan ingliz tiliga va ingliz tilidan o'zbek tiliga bo'lgan til transferi hodisalarining assimetrik

xususiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. O'zbek tilining grammatik tizimidagi qoidalar ingliz tilini o'zlashtirishda salbiy transferga (interferensiyaga) ko'proq sabab bo'lgan bo'lsa, ingliz tili sintaktik konstruksiyalarining nisbatan qat'iy so'z tartibi o'zbek tilli o'rganuvchilarda so'z tartibiga oid ongli e'tiborni kuchaytirgan holatlar ham qayd etildi. Kod almashtirish (code-switching) hodisasi yosh guruhlariga qarab turlicha chastota va funksiyaga ega ekanligi aniqlandi: bolalarda kod almashtirish ko'proq leksik bo'shliqni to'ldirish maqsadida stixiyali tarzda yuzaga kelsa, kattalarda u ko'pincha ongli kommunikativ strategiya sifatida qo'llanilgan. Yozma nutq materiallari tahlili shuni ko'rsatdiki, matn qurilishi va diskurs darajasidagi bog'lovchi vositalarni (masalan, however, therefore, in addition kabi diskurs markerlarini) qo'llashda kattalar va o'smirlar bolalarga nisbatan ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan, chunki bunday vositalar ko'proq ongli, akademik yozma nutq ko'nikmalari bilan bog'liq bo'lib, ular kattaroq yoshdagi kognitiv rivojlanish darajasini talab qiladi. Bu natija yosh omilining ta'siri faqat og'zaki nutqqa emas, balki yozma-akademik nutq ko'nikmalariga ham tarqalishini ko'rsatadi. Tadqiqotda yana bir muhim jihat sifatida til o'rganuvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish (self-monitoring) qobiliyati o'rganildi. Kattalar davridagi o'rganuvchilar o'z nutqidagi xatolarni ko'proq mustaqil payqash va tuzatish qobiliyatiga ega bo'lgan bo'lsa, bolalarda bu qobiliyat kamroq rivojlangan, biroq ular o'qituvchi yoki tengdoshlari tomonidan berilgan bevosita bo'lmagan (implitsit) ko'rsatmalarga nisbatan tezroq moslasha olgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillari materialida olib borilgan ushbu qiyosiy-chog'ishtirma tadqiqot ikkinchi tilni o'zlashtirishning yoshga bog'liq lingvokognitiv xususiyatlari murakkab va ko'p qirrali hodisa ekanligini isbotladi. Yosh omili fonologik, morfosintaktik va leksik-semantik saviyalarda turlicha ta'sir ko'rsatib, u nafaqat fiziologik-nevrologik, balki kognitiv-lingvistik omil sifatida ham til o'zlashtirish strategiyasini belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilining agglyutinatativ va ingliz tilining analitik-flektiv tipologik xususiyatlari o'rtasidagi farqlanish til transferi jarayonlarining o'ziga xos, mahalliy kontekstga xos modelini shakllantiradi. Ushbu xususiyatlarni hisobga olish chet tili o'qitish metodikasini yosh davrlariga mos ravishda differensiallashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Ishlab chiqilgan nazariy xulosalar o'zbek tilli ta'lim oluvchilar uchun ingliz tili o'qitish dasturlarini yoshga mos ishlab chiqishda, shuningdek erta chet tili ta'limi siyosatini ilmiy asoslashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu nazariy asoslarni kengroq tanlanma, uzoq muddatli kuzatuv va neyrolingvistik metodlar yordamida chuqurroq empirik tekshirishdan o'tkazish, shuningdek boshqa til juftliklari (masalan, o'zbek-nemis, o'zbek-xitoy) misolida qiyoslash istiqbolli yo'nalish sifatida belgilandi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-sonli Qarori. – Toshkent, 2012.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006. – 400 b.
5. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 415 b.
6. Yusupov O'. Tarjima nazariyasi va qiyosiy tilshunoslik masalalari. – Toshkent: Fan, 2008. – 200 b.
7. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 352 b.
8. Lenneberg E.H. Biological Foundations of Language. – New York: John Wiley & Sons, 1967. – 489 p.